

Jánosi Monika

Téka

Törvényalkotás a korai Árpád-korban

E könyv Jánosi Monika több mint két évtizedes fáradhatatlan történelmi kutatásainak eredménye, mely máris az Árpád-kori magyar jogtörténet egyik meghatározó művévé vált. A szerző ezt sajnos már nem élhette meg. Fiatalon kellett szembenéznie súlyos betegségével, amely azonban alkotóerejét nemhogy meggátolta volna, de megsokszorozta. Tudományos tevékenységét a fászesztő, kimerítő főiskolai tanári feladatok mellett betegségével küszködve végezte, egyszerre volt szeretett, kiváló tanár, méltán becsült középkori történész és nagyszerű, segítőkész ember.

Dr. Jánosi Monika 1945. szeptember 11-én született az ausztriai Gmündenben. Általános és középiskoláit Csongrádon végezte, majd felvételt nyert a József Attila Tudományegyetem történelem-orosz szakára. Már egyetemi éve alatt foglalkozott a kora középkori jogtörténettel és az Árpád-kori jogalkotással. Tudományos pályájának elindításában elévülhetetlen érdemei voltak az azóta elhunyt Karácsonyi Béla könyvtári főigazgatónak illetve Kristó Gyula professzornak. 1968-ban szerzett tanári oklevelet, 1975-ben írta doktori értekezését (*Corpus Juris első törvényeinek kézírati hagyományaihoz*, Szeged 1975). Kandidátusi értekezését (*Törvényhozás Magyarországon a XI. században*, Bp. 1988) 1989-ben védte meg a Fügedi Erik, Érszegi Géza, Bertényi Iván, Csapodi Csaba, Solymosi László, Rácz Lajos, Györffy György és Kubinyi András képezte bizottság és op-

ponensek előtt. Negyedszázadon át (1968–1993) középiskolai tanárként dolgozott, először Mohácson majd a budapesti Leöwey Klára Szakközépiskolában; 1993-tól pedig a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézetének Történettudományi Tanszékén tanított, 1994-től kinevezett docensként, 1995-ben bekövetkezett haláláig.

Törvényalkotás a korai Árpád-korban című munkája egész eddigi történészi tevékenységének összefoglalása lett volna. Azonban a könyv csak torzóban maradt része János Monika munkájának. (Szerzője szinte élete utolsó pillanatáig, 1995. június 11-éig írta.)

A könyv két részre osztható, első fejezetei a kora feudalizmusban kialakuló jogrendszerrel, annak sajátosságával és forrásaival foglalkozik; a második rész kifejezetten a kora Árpád-kori jogalkotást, annak 3 fő forráscsoportját, nevezetesen Szent István, Szent László és Könyves Kálmán királyaink törvényeit vizsgálja.

A kora középkori európai jogfejlődésben a kialakuló feudális társadalmi viszonyok megszilárdulása heterogén történelmi feltételek mellett alakult ki, alapvetően 3 fontos tényező hatására. Ezek a *lejegyzett törzsi szokásjog* (népjog), a *római jog* és a keresztény egyház jogrendje, a *kánonjog*. Mivel a legkorábbi államalakulatok a Római Birodalom területén jöttek létre, ezért a törzsi szokásjognak a megváltozott viszonyokhoz alkalmazkodva egyre inkább az írásbeliség felé kellett tolnia. A vízigótok majd a frank

törzsek voltak az elsők ennek rögzítésében – Codex Euricianus 475 körül, majd a Pactus Legis Salicae vagy Lex Salica (VI. sz. eleje) –, tehát az azok a germán törzsek, melyek először kerültek kapcsolatba a római kultúrával. E korai jogforrások a nép közmeggyőződésében kialakulva, íratlan majd írott formában megjelenve, a közösség minden tagja számára kötelező magatartási szabályokat, szokásokat tartalmaztak. Összességüket hívják szokásjognak vagy népjognak. Azonban ezek a törvények a királyi akarat megnyilvánulásai a népjog köntöskéiben, mint pl. a longobárd Rothár vagy a nyugati Eurich király törvényei. Jellemzőségeik: az egyszerűség, gazdasági-történelmi viszonyra való gazdag utalások, az esetszerűség, valamint a büntetőjogi szankciók. A germán jogforrásokat tartalmilag és törvénytechnikailag erősen befolyásolta a római jog, mint pl. Edictum Theoderici Lex Romana Wisigothorumot és a burgund törvénykönyveket is. A Karolingok idejében kezd megjelenni a *királyjog*, mely mint egyfajta szokásjog, a nép beleegyezése által a király parancsoló hatalmát rögzíti, létrehozva így a frank birodalomban újfajta jogi intézményeket is: hivatalnoki jog, frank közigazgatási jog, királyi büntetőjog, stb.

A királyi törvényhozást korai formáiban leginkább a frank birodalomban lehet nyomon követni, melyek kapitulárék formájában jelentek meg. Ezeket tagolják kapitulumokra, osztott írott jogszabályokra, elrendelésüknél, „kihirdetésüknél” már nincs szükség a nép egyetértésére, csak a birodalmi gyűlés véleményére.

Az egyházjog – noha elkülönült a többi jogtípustól, hiszen a feudális jogon belül külön tényező maradt – hatása közvetlenül vagy közvetve mégis érvényesült. A Benedictus Lévíta-féle gyűjtemény (847–852) az egyház a püspökök számára kívánt nagyobb hatalmat biztosítani a királlyal

szemben. Fontos egyházjogi és történelmi források a Dionysiana és a Hispana elnevezésű munkák is. Hamisított, fiktív egyházjogi gyűjtemények is elterjedtek voltak a korban, mint pl. a Pseudo Isidor-féle gyűjtemény, melyet akár a középkor legsikeresebb hamisítványának is lehetne nevezni. Összeállítója bizonyos Isidor Mercator volt, habár hatása csekély, mégis hozzájárult a leromlott egyházi fegyelem javításához, a régi törvények hatástalanításához.

Rendkívül fontos a nyugat-európai jogfejlődés tendenciái mellett a kor legfejlettebb jogforrását, a bizánci jogot is megemlíteni. A Justinianus-féle kodifikáció a római jog forrásainak latin nyelvű törvénykönyvgyűjteménye, a bizánci jog alappillére. Később a görög nyelv bevezetésével III. Leó császár kiadta magán- és büntetőjogi, illetve család és öröklésjogi gyűjteményét – ezzel „továbbfejlesztve” Justinianus törvénykönyvét, Eklogé címen. A bizánci jog merít a korai szláv szokásjogból is, alkalmazva a testi büntetések széles skáláját, továbbfejlesztett változatai mezőgazdasági, katonai, tengerészeti törvénykönyvek. A szláv jogrendszer tehát, ezen belül is a keleti szláv szoros összefüggést mutat a bizánci jogfejlődéssel.

Keleti szláv jogemlék a Russzkaja Pravda, a büntetőjogi, szokásjogi törvények egysegésítésének fontos állomása. A rövid Pravda – XI. század – leginkább büntetőjogi normákat tartalmaz, a szokásjog nagymérvű továbbélését mutatja. A Jaroszlavicsok Pravdája illetve a Bővített és Rövidített Pravdák már rögzítették a feudális jog uralmát, megtiltották a vérbosszút, sokkal jobban figyelembe vették a törvényhozást is. Az egyházi szabályzatok az orosz feudális jog alapját képezték, nemcsak egyházi jogokat, kánonokat, hanem királyi, feudális jogokat tartalmazva, meghonosítva a különböző büntetésnemeket, és büntetve az egyházellenes cselekedeteket.

Nyugat-Európában a germán, barbár népelemek felszámolták a rabszolgatartó társadalom jogrendjét, lehetővé tették a kezdetlegesebb körülmények között kifejlődő feudalizmus gyors előrehaladását. Bizánc sokkal fejlettebb jogrendet örökölt, de annak jogrendszerére a feudális társadalomhoz igazodik, majd igen sok elemet vesz át a feudalizálódó barbár népek jogrendjéből, ezzel fejlesztve saját, azaz a bizánci birodalom jogrendjét. A bizánci és a nyugat-európai jogfejlődés hatásai érezhetők a közép európai államok rendjében, az adott államok sajátos társadalmi viszonyaihoz igazodva, de itt inkább a nyugati jogrendszer felé orientálódnak.

A magyar jogalkotást, egészében a X. század előtti időszakról elemzi a szerző, kezdve a magyar és az itt élő egyéb népek kölcsönös egymásraultalságából kialakult szokásjogtól Szent László törvénykezéséig. A szokásjog Magyarországon rendkívül tarka összkepet mutat. A magyarság eleve heterogén összetétele jelzi, hogy itt igen sokféle eszmei áramlat, eltérő szokás keveredett. Ezek a bolgár-török és keleti szláv áramlatok, melyek a pogány hitvilágunkat erősítették, illetve a zsidó vallás, a bizánci kereszténység és az iszlám. Az új hazában a különféle áramlatok igen szabadon keveredhettek, eltérően gazdagították ősi pogány szokásjogunkat, míg végül fokozatosan beolvadtak (népek és eszmék) a magyarságba.

A heterogén szokásjog bővült precedens esetekkel, később pedig idomult a feudális királyi hatalom igényeihez; így a bírói ítékezés alapját képezte egészen a késő középkorig. A X. században a magyar külpolitika Bizánc felé orientálódott, a kelet európai nagyhatalom jelentős missziós tevékenységet végzett hazánk területén. A fejedelmi hatalom (Géza) és a Német-Római Császárság megerősödésével, különösen I. Ottó korában, a magyarok egyre inkább nyugat felé fordultak, mind több német és cseh pap té-

rített magyar területen.

A XI. században a bizánci és a nyugati kereszténység nálunk együttélt; a bizánci hatást a kelet-európai birodalommal kiépített dinasztikus kapcsolatok is bizonyítják. Első királyunk nyugati mintájú törvényalkotása kizárta a korábbi törzs-nemzetségi szokásjog jelentősebb továbbélését, noha több eleme is fennmaradt: pl. a tinónak „büntetéspénzkénti” alkalmazása, ill. az ötös számrendszeren alapuló büntetés-díjrendszer. A kánonjog, azaz az egyházi rendelkezések, jogszabályok összessége I. István törvényeiben nagyon is benne volt – minden 10 falu építsen templomot, vasárnap ünnepnappá nyilvánítása, tizedfizetés stb. – és radikálisan hatott. Szent István tiltotta a templom mellől való elköltözést. Az ünnepnapok megünneplésével szintén a keresztény alapokon nyugvó államszervezet működését támogatta. Törvényeink sokféle egyéb – orosz, cseh, bizánci (fül-, orrlevágás, stb.) – jogesetekkel mutatnak hasonlóságot, melyek nem pusztán a különböző intézkedések átvételét jelentik, hanem hasonló társadalmi, történelmi körülmények közötmegfogalmazódó – hasonló jellegű – igényekre mutatnak.

Szent István királyunk törvényei az eddig ismert 10 kézirat alapján kétféle változatra, ún. redakcióra bonthatók.

A XII. századbéli másolat, egyben legkorábbi kézirat, az Admonti-kódex, ez tekinthető az *A* típusú redakciónak. Két törvénykönyvet, azaz 50 kapitulumot tartalmaz (35+15-ös bontásban). A további kilenc kézirat, melyek zömmel a XVI. század körül keletkezettek, alkotják a *B* szövegvariánst: ezek 55 kapitulumot tartalmazó törvénykönyvek. A *B* redakciót további *B1* és *B2* redakciókra lehet bontani; minden bizonnyal a *B1* a korábban keletkezett változat, melynek másolásával alkották meg a *B2*-t. A Budai János-féle, Thuróczy-, Csonka Besztercebányai- és a Debreceni-kódexek tartoznak

a *B1*-hez, a Kollár-, Illosvay-, Gregoriánczy-, Nádasdy- és Festetics-kódexek pedig a *B2*-hez. E kódexek, valójában helytelenül, szent István első törvénykönyvének az uralkodó fiához írt intelmeit tekintik, amely műfajára nézve nem törvénykönyv, hanem „királytűkör”.

Szembetűnő, hogy a két kéziratcsoport (*A* és *B* redakció) különböző mennyiségű kapitulumot tartalmaz. Valójában a kétféle kézirat közül csak egy kapitulum az eltérés, mert a másolók önkéntesen összevontak vagy szétbontottak kapitulumokat. Az Admonti-kódex két kapitulumot hoz, melyet a későbbi kódexek nem, illetve a *B* típusú kéziratok 6 olyan fejezetet említenek, melyeket az Admonti-kódex nem tartalmaz. A kardrántásról című kapitulum, amely csak az Admonti-kódexben található, halálat bünteti e tettet, míg a többi kódexben a törvény csak büntetésépenzt fizettet. Hat kapitulum kimaradt az Admonti-kódexből, ezek: A királyi udvar vagy vár élére állított szolgák tanúbizonyossága; A király és a királyság elleni összeesküvés; A tized; A karddal való sebesítés; A kardrántás, ha sebesítés nem történik és Az ispánok álnoksága. Ezek alapvetően meghatározzák első királyunk törvényeinek keletkezésére vonatkozó találgatásokat. A kimaradt kapitulumok esetében későbbi interpretációra – beszúrásra, betoldásra – gyanakodhatunk. Ilyen pl. az 51., amely a király és a királyság elleni összeesküvésről szól. Ennek utolsó két mondata megegyezik a Kálmán-kori második zsinat fejezeteivel, mely exkommunikációval fenyegeti az összeesküvőket. Az interpretációt mégis cáfolja az a tény, hogy István uralkodása előtt már a IX. században volt törvény az összeesküvésekre vonatkozólag. A szerző a törvény első mondatát István-korinak, többi részét interpretációnak tartja. Ennyiből is látható, hogy mennyire nehéz István-kori törvények eredetének kérdésére pontos választ adni. „A királyi udvar vagy vár élére áll-

ított szolgák tanúbizonyosságaról” című kapitulum még bonyolítja a helyzetet. Ez a törvény, melyet az Admonti-kódex nem közöl, egyedülálló jogi precedens a kora középkori törvénykezésben. A törvény szerint ezen szolgák tanúskodását az ispánok között kell elfogadni. István sokféle törvényt hozott a szolgákkal kapcsolatban, azok jogi helyzetének megállapítására. A szolga vagyontárgy volt, valaki tulajdona, erre számos törvény utal, de helyzete nem volt statikus, merev, fel lehetett szabadítani, de szabadok is lesüllyedhettek szolgasorba.

Az úgynevezett servus ispánok, akikre a törvény utal, az oklevelekben az István utáni időszakban már nem játszhatnak szerepet, a szerző szerint csak István korában lehettek jelen, de ez esetben miért mellőzte őket az Admonti-kódex scriptora? Talán idejé múlt volt már a XI. században, vagy a feudális uralkodó osztály akarta az István-törvényekre hivatkozva kiszorítani a hivatalokból az oda nem illőket?

Még inkább kétségeket okoz az Admonti-kódexből hiányzó, a tizedről szóló törvény. Szinte lehetetlen, hogy az a királyunk, aki oly nagy gonddal járt el a kereszténység ügyében, kiépítette a keresztény egyházszervezetet, pontosan meghatározta az egyházi teendőket, megfeledezett volna a tizedről?! Mérföldkőnek számít e törvény, és abban jelenleg mindenki egyetért, hogy István hozott ilyen törvényt. Ugyanakkor az is biztos, hogy szokásjog alapján e félpogány-félkeresztény világban nem élhetett volna törvényünk tovább. Ezért valószínű, a hiányzó kapitulumokból többet István idejében hoztak, de nem tudhatjuk, miért maradtak ki a legkorábbinak számító kéziratból. Azt sem tudhatjuk, miért került a kézirat Admontba, a mai Ausztria területére. E tények és a kilenc kézirat ismeretében, melyek egyike sem hasonló az admontihoz, megállapítható, hogy az *A* kézirati változatnak nem voltak hagyományai, és hogy a *B* kéziratcso-

port szolgáltató István törvényeinek valószínűbb változatait.

Első királyunk minden bizonnyal többször is törvénykezett 41 éves uralkodása alatt, úgy tűnik, sok esetben autokratikus módon, saját akaratából hozta törvényeit. A törvénykezés valószínűleg szervezettebb keretek között folyhatott, s a „király nagyjai” is ott voltak „tanácskozási” szerepkörben. Törvényt a király valószínűleg annyiszor hozott, ahány utalás történik erre a kéziratokban, így kizárható az a feltevés, miszerint István két dekrétumát valamikor 1000 illetve 1030–38 táján hozhatta.

A különböző tanácsulések határozatait valószínűleg külön pergamendarabokra írták, azokat később összegyűjtötték és királyi parancsra törvénykönyvbe foglalták. A mai formában fennmaradt törvények tehát csak összeszerkesztési idejükben vizsgálhatók, közvetlen keletkezésüket kutatni nem lehet. Mégis, hogy egy átfogóbb képet lehessen kapni a törvényekről, a szerző úgy véli, hogy az *A* változat I. dekrétuma még István-kori, a II. dekrétum, mely nem hasonlít István-kori kéziratokhoz, I. András korában keletkezhetett. Azzal támasztja ezt alá, hogy András az I. István-kori jogállapotot próbálta drákói szigorral helyreállítani, ezért a még le nem írt törvénykönyveket változtatás nélkül hozzátámasztotta István törvénykönyveihez.

A *B1* kéziratváltozat az *A* felhasználásával Kálmán korában keletkezhetett, pontosabban nem az Admonti, hanem annak előképe figyelembevételével. Erre utal a Kálmán-kori II. zsinati határozat egyezése a II./17-es törvénnyel, valamint Kálmán I. törvénykönyvének István törvényeire és annak felülvizsgálatára vonatkozó gondolatai is. A *B2*-es típusúhoz tartozó kéziratok nagyon hasonlítanak a *B1*-hez, ezért valószínűleg vagy egyidőben keletkeztek azokkal, vagy a *B1* kéziratcsoport szolgált mintául a *B2*-es kéziratváltozatokhoz.

Összegzésként megállapítható, hogy az *A* redakció kéziratai kis példányszámuk és elszigeteltségük miatt nem maradtak fenn, hanem a *B1* és *B2* képviselték – már csak elterjedtségük miatt is – Magyarországon az istváni dekrétumokat, szemben a legkorábbiak az Admonti-kódexek tartó elképzelésekkel.

Szent István halála után 1116-ig, Kálmán királyunk uralkodásáig mindössze két királyunknak, Szent Lászlónak és Kálmánnak a neve alatt maradtak fenn dekrétumok, valamint I. András királyunk törvényeinek krónikabeli töredékét ismerjük. Első királyunk után következő zűrzavaros időket a krónikák is rosszalóan festik le, létezik olyan krónika is, mely Szent István után – Abát és Pétert bitorlónak tartva – I. Andrást említi meg Magyarország következő királyaként. A mai történeti irodalom ellentétesen ítéli meg Péter és Aba Sámuel királyunk személyét. Nem bizonyított, hogy Orseolo Péter (1038–1041, 1044–1046) a Szent István-i politika híve vagy következetes ellenzője lett volna. Az Altaichi évkönyv megbízható adatokat nyújt arra vonatkozólag, hogy Péter – második uralma idején – bajor törvényeket és szokásokat hozott be az országba. Aba Sámuel sem ítéli meg a történeti irodalom egyértelműen, csak a régi rend, a pogány szokások folytatójaként. I. András a könyv szerzője szerint is a Szent István-i politika folytatója, szigorú intézkedésekkel száműzte a német és a pogány jogszokásokat, I. Béle idejéből már több adat maradt fenn, a krónikák méltatják gazdasági intézkedéseit, jó minőségű ezüstpénzeit, melyekkel többek között stabilizálta a kereskedelmet. Vásártörvényt hozott vasárnapról szombatra áthelyezve a vásárokat (bár e törvényt többen I. Géza vívmányaként tartják számon).

Szent László királyunknak (1077–1095) 3 törvénykönyvét ismerjük, bár vannak kutatók (pl. Pauler Gyula), akik 4 törvényköny-

vet kapcsolnak nevéhez. Ezek kivétel nélkül XV–XVI. századi kéziratokban hagyományozódtak ránk. Csupán a szabolcsi zsinat határozatait ismerjük évszámmal kezelve (1092. május 20.), ezt tekintette a történeti irodalom az első dekrétumnak. Az első dekrétum keletkezés szempontjából azonban csak utolsó lehet, megelőzi azt Szent László II. és III. dekrétuma is. Ezzel az állítással szembeszállnak pl. Budinger és Marczali, akik szerint a II. törvénykönyv az utolsó, a III. dekrétumot pedig egyenesen 1064 körülre, Salamon koronázásának idejére teszik, utalva a dekrétum 3. fejezetében a király és herceg közötti országmegosztásra, valamint a 20. kapitulumra, mely „elszőkött javakról” rendelkezik úgy, hogy azokat vissza kell szolgáltatni Szent István ünnepéig. Nyilván ennek a törvényszövegnek nem sok értelme lenne, ha azt László uralkodása vége felé hozza meg.

A szegényes adatokból és különféle értelmezési lehetőségekből következően a vélemények és feltételezések Szent László dek-

rétumairól eltérőek.

A III. dekrétum önmagában is számos problémát vet fel: vajon László uralkodásának kezdete előtt íródott-e? Szent István ünnepét, mint határnapot hogyan kell érteni: a szent király népi kanonizálása, tényleges egyházi ünnepe vagy az első keresztény mártír, Szent István kultuszára utal-e? (Szent István szentté avatása ti. csak 1083-ban történt meg.)

A könyv szerzője – mint említettük – tudományos tevékenységének legnagyobb részében Szent István-kori törvényekkel, azok keletkezési problémáival foglalkozott. Publikációinak túlnyomó része államalapító királyunk tevékenységét öleli fel. Csak néhányat említve közülük: *Gondolatok az Admonti kódexből hiányzó kapitulumokról*. Szeged, 1985; *Szent István törvényeit tartalmazó kódexek*. Magyar Könyvszemle 1978; *Szent István királyunk törvényei (Az államalapító*. Szerk.: Kristó Gyula. Bp., 1988. 231–261.) és: *Törvényalkotás a korai Árpád-korban*. Szeged, 1996.

Jánosi László

Kertész István

Magyar békeillúziók 1945–1947

Ebben az évben múlt 50 éve, hogy 1947. február 10-én a magyar delegáció az olasz, román bolgár és finn küldöttségekkel együtt aláírta a II. világháborút lezáró párizsi békeszerződést. A konferencia 1946 július 29-én ült össze a Luxemburg palotában, hogy a Külügyminiszterek Tanácsa által elkészített békeszerződés-tervezeteket megvitassa. A magyar delegáció elé a tárgyaláson végig kész tényeket állítottak, szinte lehetőséget sem adva az igazi vitára.

Kertész István 1995-ben megjelent, tekintélyes, 594 oldalas könyvét olvasva az

imént dióhéjban összefoglalt eseményekről kaphatunk személyes élményeken alapuló, ugyanakkor dokumentumokkal, jegyzetekkel is alátámasztott beszámolót. A munkát ugyan az *Extra Hungariam* sorozatban adták ki mint visszaemlékezést, de az események ismertetésén túl a szerző emlékeihez hozzátette saját történelmi, diplomáciai szaktudását is. A mű egyaránt használható történelmi forrásként és történelem könyvként.

Azt írtam, az emlékeken túl a szerző saját szaktudását is hozzáteszi. Az, hogy honnan ered a szaktudása, miként emlékezhet